

## İLHANLI HÜKÜMDARLARINDAN ABAKA, ARGUN HANLAR VE AHMED-İ CELÂYİR

FARUK SÜMER

İlhanlı devletinin Türkiye tarihinde önemli bir yeri olduğu iyice bilinen bir gerçektir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu'nun büyük bir kısmı Moğol valiler tarafından idare edildiği gibi, kalabalık sayıda Moğol oymakları da adı geçen bölgelerde yurt tuttular. Van Gölü'nün incisi Ahlat şehrindeki güzel kümbetlerin çoğu, Erzurum'daki Yakutiye ve Hatuniye medreseleri Moğollar'dan kalma hatıralardır. Yine Doğu Anadolu'da onların devrinden kalmış birçok yer adları vardır: Ala Dağ (Van Gölü'nün kuzeyinde), Bin Göl (< Min Köl) ve Bulanık (ilçe merkezi). Bunlar sadece örnek olarak verilmiştir. Bir yandan vergi tahrir defterleri, öbür yandan büyük ölçekli haritalar üzerinde yapılacak incelemeler sonucunda Moğol devrine ait anılanlar gibi, epeyce yer adları hatıralarının bulunacağı şüphesizdir.

XV. yüzyılın başında Anadolu'ya gelen "Timur-ı Mağrur"un kısık gözlü, çıkık yanaklı, seyrek sakallı Çağatayları, Orta Anadolu'daki Moğolları kendilerinden çok farklı buldular. Gerçi bu Moğollara komşuları Muğal, Muğal Tatarı, Tatar, Kara Tatar demekte iseler de onların Tatar veya Moğollukla pek bir ilgileri kalmamıştı. Bu sebeble Çağataylar onlara "Kara Tatar Türkmenleri" adını verdiler. Timur Anadolu'dan dönerken Kara Tatarların pekçoğunu Türkistan'a götürdü. Kara Tatarlar Timur'un türlü va'dlerine inanmadılar; Anadolu'yu ağlaya ağlaya terkettiler. Yolda kaçmaya çalıştılar ise de yakalandılar ve ağır bir şekilde cezalandırıldılar. Timur bu göçürmeyi, hiç şüphesiz, kavmiyetçilik duygusu ile yapmamıştı. Onları, İran'dan temin ettiği diğer topluluklar ile birlikte ülkesinin doğusundaki uç bölgelerine yerleştirmek istiyordu. Çünkü Türkistan'da, her zaman olduğu gibi, nüfus azlığı vardı<sup>1</sup>. Fakat Timur, gösterdiği gayrete

<sup>1</sup> Orta Asya'daki Türk yurdunda hiçbir zaman nüfus yoğunluğu olmamıştır. Çünkü coğrafi şartlar böyle bir gelişmeye elverişli değildi. Bu sebeple Orta Asya'dan başka ülkelere yapılan göçler, düşmana tutsak düşmemek veya düşman tarafından yok edilmemek için yapılıyordu. Birçok Türk topluluklarının bir müddet siyasi rol oynadıktan sonra varlıklarını koruyamamaları, sadece nüfuslarının azlığından ileri gelmiştir. Eski Türkler az adamlar çok iş görmüşlerdir. Kabiliyetlerini de en az fazla burada göstermişlerdir.

rağmen “Kara Tatar Türkmenleri”nin hepsini götürememişti. Bilhassa ‘Çorum’ bölgesinde epeyce Tatar kalmıştı. Çelebi Mehmed 1416 yılında Samsun’a giderken bunlardan İskilip yöresinde oturan Tatarları görüp: “Hay! bu evler kimündür?” demişti. “Eyittiler Minnet Beğündür” dediler. Eyitti: “Ya kanı bunların beği” dedi. Eyittiler: “Tatar Samagar Oğlu düğün eyledi. Anın düğününe vardı” dediler. Sultan Mehmed veziri Bayezid Paşa’ya eyidür: “Temür bu vilâyetten Tatarı aldı, gitti dediler. Ya bu vilâyette bunların beğleri düğün eyler. Birbirine varur, gelür. Benüm seferümde bulunmazlar. Bunları sürmek gerek” dedi. “Minnet Beği okutdu. Getürdü, sürdü. Bunların cemi’isin bilesince Filibe yöresine getürdü. Konuş hisarunun yöresinde kodi. Minnetün oğlu Mehmed Beğ şimdi Konuş’da bir imâret yaptı. Ve bir kârbansaray dahi yaptı. Anda yerlendiler. Kaldılar. Ol arayı makam edindiler.

#### NAZIM

Tatar bulamaz idi ayran içeydi	Dere ve dağa hem konup göçeydi
Yanında büzme yancuğı ve çakmak	Bulamaz kavkı çakmağın çakaydı
Sürüldü geldi akın beği oldu	Kâfir kızın gözedür kim kapaydı.
Dediler Minnet oğlu gazi olmuş	Gazâ yolunda bulsa can ataydı” <sup>2</sup> .

Anlaşılaçağı üzere, Çelebi Mehmed, İskilip Tatarlarının çevrelerindeki ili günü incitecekleri yerde Rumeli’nde akıncı olarak devlete güzel hizmetlerde bulunacaklarını düşünerek onları öte yakaya göçürmüştür. Minnet Bey’in oymağı gibi, daha bazı veya birçok Tatar obalarının Rumeli’ne geçirilmiş olması pek muhtemeldir. Bütün bunlara rağmen XVI. yüzyılda Çorum, Ankara, Yozgat, Amasya, Sivas, Kırşehir ve Karaman bölgesinde nüfusu çok olmayan Tatar obalarının yaşadıklarını biliyoruz<sup>3</sup>.

Orta Anadolu’daki Tatarlar da epeyce yer adları hatıraları bırakmışlardır. Esenboğa (Ankara havaalanının adı), Mürted (Ankara’nın batısındaki yöre), oradaki Kazan kasabasının adı ve Mamak (Ankara’nın bir semti)<sup>4</sup> misal olarak zikredilebilir<sup>5</sup>.

<sup>2</sup> Aşıkpaşaoğlu, Tevârih-i âl-i Osman, yayınlayan Çiftçioğlu N. Atsız, İstanbul, 1949, s. 152-153.

<sup>3</sup> Makalede Tatar ve Moğol adlarını siyasi manada kullandım. Çünkü bu isimlerle vasıflandırılan topluluklar Türk asıllı olabilirler; yahut artık sadece Türkçe konuşmuş olabilirler.

<sup>4</sup> Mamafih, Mamak daha önce Türkler tarafından konmuş olabilir.

<sup>5</sup> Bu hususta daha başka ve daha fazla bilgi için şu incelemeye bakılabilir: F. Sümer, *Anadolu’da Moğollar*, Selçuklu Araştırmaları (Dergisi), Ankara, 1969, s. 1-149.

Makalenin başlığında da anlaşılacağı üzere, aşağıda İlhanlılardan Abaka ile Argun'un hayatları anlatılacaktır. Bunlar baba-oğuldur. Fakat Abaka'ya oğlu Argun değil, amcası Ahmed Teküder halef olmuştur. Bu İlhan ise başka bir makalemizde söz konusu edilmişti<sup>6</sup>.

Okuyucular yine burada Ölceytu Hüdâbendî (Harbende) Sultan Muhammed'in de hayat hikâyesini bulacaklardı. Bilindiği gibi Ölceytu (> Olcaytu) devri (1304-1316) İlhanlılar tarihinde aynı zamanda önemli bir kültür devrini meydana getirir. Bu, Türkiye'yi de ilgilendiren ve din tarihi bakımından da ilgiye layık bir devirdir. Fakat ne yazık ki bu makale kayboldu. Bir müddet daha aradıktan sonra bulunmaz ise oturup yeniden yazacağım. Onun yerine okuyucular burada Celâyirler'in son ve aynı zamanda çok tanınmış hükümdarları Sultan Ahmed'in hayat hikâyesini okuyacaklardır.

## I

## ABAKA

(631-680 = 1234-1282)

Abaka adı, Abağa şeklinde, "k" nın sedalı olan ğ ile de yazılır.

Abaka, Hülegü'nün en büyük oğlu olup Moğolistan'da doğmuştu (Lu yılı = 631 = 1234); anası Suldus (Sulduz) boyundan Yisuncun Hatun idi. Sulduslar'ın İlhanlı devletinin dayandığı boyların en başında gelen iki oymaktan biri (diğeri Celâyir) olduğunu biliyoruz. Abaka, babası ile birlikte İran'a gelmiş ve onun tarafından Horasan vâililiğine tayin edilmişti. Böylece İlhanlılarda veliahdların Horasan vâililiğine tayin edilmeleri devletin kuruluşuna kadar gidiyor. Turan ve İran aynı kavmin ve aynı hânedanın idaresi altında olsa da birincisi ikincisi için daimî bir tehlike kaynağı teşkil etme durumunu sürdürüyordu. Mamafih Abaka'nın vâililiği esnasında işleri dirayetli bir emîr olan Uyrat Argun Aka yürütmüştür.

Hülegü'nün ölümü üzerine (Hoker-Ud-Yılı = 663 = 1265) devlet adamları Mâzenderân'da, kışlakta bulunan Abaka'ya durumu bildirdiler. Bu arada Hülegü'nün diğer oğullarından Yaşmut, babasının ordusuna yani karargâhına gelmiş ise de, hükümdarlık makamına geçmesinin mümkün olamayacağını görüp Errân'a geri dönmüştü. Abaka noyanlar (emîrler), hâtonlar ve şehzâdeler tarafından meydana gelen kurultayca ba-

<sup>6</sup> İslâm Ansiklopedisi, 1971, cüz 121, s. 144-145.

basının yerine geçirildi (aynı yıl, yani 663 = 1265). Bundan sonra toylar verilip armağanlar dağıtılarak Abaka'nın hükümdarlığa seçilmesi kutlandı. Fakat Abaka Pekin'deki Kubilay Kağan tarafından tasdik edilinceye kadar bir sandalye üzerinde oturup, tahta çıkmadı. Tasdik işi de mşafenin uzaklığı ve bilhassa Orta Asya'daki sonu gelmez savaşlar yüzünden ancak beş yıl sonra Abaka'ya ulaşabildi. Böylece hanlık seçiminde en küçük bir ihtilâf çıkmadığı gibi, sayısı altıdan az olmayan tâbi devletlerde de baş kaldırmalar olmadı. Fakat devletin kuvvetli dış düşmanları vardı: Kıpçak hanlığı ve Memlükler. Filhakika Batu'dan sonra Kıpçak hanlığının başına geçen Berke İslâmiyeti kabul etmiş olmakla beraber hânedanın iki kolu arasında çıkan mücadelenin bununla ilgisi pek yok idi. Bunun sebebi Berke'nin Şirvan ve Errân yani Kuzey Âzerbaycan üzerinde hak iddia etmesidir. Onun Memlük sultanı Bey Bars ile bir ittifak meydana getirmesi (661 = 1263) bu meseleden ileri geliyor. Hülegü öldüğü zaman iki taraf arasındaki harp hali devam ediyordu. Berke, Abaka'nın hükümdarlıktaki tecrübesizliğinden faydalanacağını umarak yeğeni Nokay (Noğay) kumandasında Kuzey Âzerbaycan'a bir kuvvet gönderdi. Fakat Türkçe Ak Su Moğolca bunun karşılığı olarak Çağan Müren denilen ırmağın kıyısında yapılan çarpışmada Nokay gözünden yaralandığından askerleri kuzeye doğru çekildiler (664 = 1266). Bunun üzerine Abaka Kür'ü geçti ise de Berke'nin kalabalık bir asker ile yaklaştığının haber alınması üzerine bu ırmağın düşmana karşı müdafaa hattı ve set olarak kullanılmasına karar verildi. Bu maksatla ırmak üzerindeki köprüler de yıktırılmıştı. Abaka tedbirli davranıyordu. Kür'ü geçemeyen Berke Han Tiflis'e doğru yöneldi; ırmağın oradan geçeceğini ümit ediyordu. Fakat yolda hastalandı ve derhal öldü (664 = 1266); ordusu dağıldı ise de İlhanlılar' onlara bir zarar eriştirmedi. Abaka böylece, talihinin de yardımı ile büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldu; hanlığı müddetince de bir daha kuzeydeki akrabaları tarafından rahatsız edilmedi.

Geniş ve bilhassa bol gelirli eyâletlere ve her yıl vergi veren tâbi devletlere sahip olan Hülegü ve Abaka yalnız Berke Han değil, Çağatay hanı Barak tarafından da kıskanıyordu. Barak, ülkesinin gelirinin azlığından ve hatta darlığından şikâyet ediyor, bu da Kaydu ve diğerleri tarafından haklı görülüyordu. Kaydu, Ögedey kolundan olup dirayeti sayesinde Çağatay hanlığını idaresi altına almıştı. Fakat derhal belirtilmelidir ki Türkistan'ın geliri az bir ülke olmasının müsebbipleri de bizzat kendileri idiler. Gerçekten Türkistan hanedan mensupları arasındaki hâkimiyet mücadelelerinden harap olmuş, şehir hayatı çok gerilemişti. Barak, Horasan'daki

bazı yerler üzerinde hak iddia ediyordu; isteklerinin kabul edilmemesinden dolayı -ki arzu ettiği de bu idi- kalabalık bir asker ile Horasan'a girdi. Karşısına çıkan Hülegü'nün oğullarından Tebsin Oğul ile Argun Aka'yı yendi. Bu galebe üzerine Horasan'ın birçok yerleri Barak'ın askerleri tarafından talan edildi. Bunu haber alan Abaka askerini toplayıp gecikmesizin Horasan'a geldi; ordusunun sayısı çok olduğu gibi, silâhları da mükemmeldi. Buna rağmen Gazne'den Sind suyuna kadar yerleri kendisine bırakacağını söyleyerek Barak'a barış teklifinde bulundu. Barak, Abaka'nın bu teklifinin aczinden ileri geldiğini sanıp, kabul etmedi. Fakat Herat yakınlarında yapılan karşılaşmada bozguna uğradı (668 = 1270); ülkesine döndü ise de duyduğu üzüntüden kendisine inme geldi; az müddet sonra Kaydu'nun üzerine geldiğini görünce de korkudan öldü. Abaka sonra (668 = 1270) Horasan vâililiğine tayin ettiği kardeşlerinden Yesudar Oğul'u Çağataylara ait Buhara'nın tahribine memur etti. Bir tümen asker ile Mâverâü'n-nehr'e giren İlhanlı şehzâdesi Keş ve Nahşeb yörelerine akınlarda bulunduktan sonra halk tarafından müdafaa edilen Buhara'yı eline geçirdi. Burada öyle bir katliâm ve tahribat yapıldı ki, bu ünlü şehir yedi yıl gayri meskûn bir yer olarak kaldı. Bu arada Mâverâü'n-nehr vâlisi Mes'ud Beg'in bir san'at âbidesi olan büyük ve muhteşem medresesi de yakıldı. Burada muhafaza edilmekte olan değerli kitaplar da yanıp kül oldu. Yesudar bir hafta şehirde öldürme, yağmalama, yakma ve yıkmada bulunduktan sonra bir Çağatay kuvvetinin yaklaşmakta olduğunu haber alıp Horasan'a döndü. Denildiğine göre pek çok mal yağma edildikten başka Buhara'da ellibin kişi öldürülmüştür.

İlhanlılara tâbi en büyük devlet olan Türkiye Selçuklularına gelince, bu esnada Selçuklu tahtında IV. Kılıç Arslan bulunuyor, devlet de Muiniddin Süleyman Pervâne tarafından idare ediliyordu. Fakat Pervâne iktidarı tamamen elinde bulundurmamak istiyordu. Bunun için: "Sultan, Memlük hükümdarı ile muhabere ediyor" iftirasını atarak öldürülmesi için Abaka'dan "yarlıg" aldı. Pervâne, Kılıç Arslan'ın Keyhüsrev adlı altı yaşındaki (bir rivayete göre ikibuçuk yaşında) oğlunu tahta çıkarıp istediği gibi hâkimiyet sürmeye başladı (664 = 1266). Fakat Moğollar tükenmek bilmeyen istekleri ile en sonunda onu da sıkıntı verici bir duruma düşürdüler. Bundan dolayı Memlük sultanı Bey Bars'a mektup gönderip Anadolu'yu "Tatar'ın tahakkümünden" kurtarmasını istedi. Buna karşılık Selçuklu devleti de Memlük devletine tâbi olacak idi. Bey Bars bu teklifi uygun karşıladığını ve gelecek yıl Anadolu'ya geleceğini bildirdi. Gerçekten Bey Bars Anadolu'ya sefer yapmak için hazırlanmaya başladı; ancak

Pervâne bazı mazeretler sayarak Memlûk sultanından seferi bir yıl geciktirmesini rica etti. Bunun üzerine Bey Bars Memlûk ordusunu Kilikya Ermeni Krallığı topraklarına yöneltti. Aynı yılda Abaka şikâyet konusu olan kardeşlerinden Acay'ı Anadolu'dan çekerek yerine Celâyir Toku (Toğu)'yu gönderip ondan Türkiye'nin gelirini yeniden tesbit etmesini istediği gibi, Pervâne ve diğer Selçuklu devlet adamlarına da Toku Noyan'ın tasvibi olmadan hiçbir mesele üzerinde karar almamalarını emretti. Bu husus Abaka'nın Pervâne hakkındaki şikâyet ve ithamlara ehemmiyet verdiğini ve bu Selçuklu devlet adamına itimadı kalmamış olduğunu gösterir. Böylece, aynı zamanda, Selçuklu devletindeki Moğol müdahalesi yeni bir safhaya girmiş oluyordu. Abaka'nın kardeşi olan Acay, Pervâne'nin en amansız düşmanı idi. Pervâne, haklı olarak, Abaka'nın, kendisi hakkındaki itimadının sarsılmasında en çok Acay ile Ermeni kiralının âmil olduklarına inanıyordu. Bu sebeple Pervâne Acay'dan kurtulmak için, onun, Toku Noyan'ı öldürüp Anadolu'yu Memlûk sultanına teslim edeceğine dair emîr, kadı ve fakihlerin imzaları bulunan bir mahzarı bizzât İl Han'a takdim etti. Fakat Abaka, Acay'ı ancak yanında alıkoymak ve adamlarından bazılarını öldürtmekle iktifa etti. Abaka bunun büyük bir mesele haline gelmesi için bu şekilde hareket etmeyi uygun görmüştü. Ertesi yıl (674 = 1274-1275) Memlûk sultanının Pervâne'ye gönderdiği mektuplar Moğollar'ın eline geçti ise de Pervâne, bunların düşmanı olan Ermeni kiralı tarafından düzöldüğünü söyleyerek tehlikeyi önledi. 1275 yılında merhum Sultan Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk Hâtun, Abaka'nın oğlu ile evlendirildi. Pervâne ve diğer bazı devlet adamları bu münasebetle Abaka'nın yanında buldukları esnada Beylerbeyi Hatîr Oğlu Şerefeddîn açıkça isyan etti. Hatîr Oğlu, Bey Bars'ın Anadolu'ya gelmek üzere olduğunu veya pek yakında yola çıkacağını sanıyordu. Fakat bir haber alınmayınca kardeşi Ziyâeddîn'i Mısır'a gönderdi. Memlûk sultanı, Pervâne ile kararlaştırıldığı gibi, Anadolu'ya ancak yıl sonunda geleceğini bildirdi. Ziyâeddîn'in derhal hareket edilmediği takdirde kardeşi ile yanındaki emîrlerin hayatlarının tehlikeye düşeceği sözleri bile Bey Bars'ı kararından döndüremedi. Yalnız onları getirmek üzere bir kuvvet yolladı. Bu kuvvet Göynük'e vardığında Abaka'nın kardeşi Mengü Temür'ün otuzbin "Tatar" ile Anadolu'ya geldiğini öğrenip geri döndü. Bey Bars en müsait bir fırsatı kaçırmış, Pervâne'nin gerçekten "pervâne" gibi bir adam olduğunu anlayamamıştı. Hatîr Oğlu ile ona uyanların çoğu "yarguya" çekildikten sonra Moğollar tarafından öldürüldüler. Öldürülenler arasında birçok Türkmen beyi de vardı. "Yargu" yani muhakeme esnasında Hatîr Oğlu, yaptığı hareketin Pervâne'nin isteği üzerine olduğunu, onun da Memlûk sultanı ile

mektuplaştığını ifşa ettiği halde Pervâne, Şerefeddin'i kandırıp ifadesini değiştirtti ve bu ölüm tehlikesini de savuşturmayı başardı.

Bey Bars aynı yılın (675) Zilkade ayının başlarında (Nisan 1277) Haleb'den Anadolu'ya hareket edebildi. Elbistan ovasında Moğol, Selçuklu ve Gürcü kuvvetleri ile karşılaştı. Üç kuvvet ayrı kümeler halinde olup asıl Moğol ordusu onbir binlikten meydana gelmişti. Savaş, Bey Bars'ın zaferi ile sonuçlandı (10 Zilkade 675 = 15 Nisan 1277). Moğol askerlerinden pek çoğu savaş meydanında kaldı ki, bunlar arasında ordunun iki büyük kumandanı Celâyir Toku ve Suldus Tudaun noyanlar da vardı. Pervâne idaresindeki Selçuklu kuvvetleri savaşa sadece seyirci kaldılar; Memlûk ordusu ile birleşecekleri yerde Pervâne ile savaş meydanından uzaklaştılar. Mamafih Selçuklu kumandanlarından bir kısmı (oniki kişi) tutsak alınmıştı.

Bey Bars halkın sevgi gösterileri arasında Kayseri'ye girdi. Pervâne yanına Selçuklu sultanını da alıp Tokat'a kaçmıştı. Bununla beraber oradan Bey Bars'ı, kazandığı zaferden dolayı kutluyor ve Kayseri'de oturmasını rica ediyordu. Bey Bars'ın, acele gelmesi isteğine de ancak 15 gün sonra gelebileceğini bildiriyordu; maksadı anlaşılmıştı. O, Bey Bars ile Abaka'yı Anadolu'da savaştırmak istiyor ve bundan da kendisinin kazançlı çıkacağını sanıyordu. Fakat Memlûk sultanı bu oyuna gelmedi. Kayseri'de beş altı gün oturduktan sonra ülkesine döndü ve çok geçmeden öldü. Abaka ancak Temmuz ayında Anadolu'ya gelebildi, savaş meydanını gördü, Moğol ölümlerinin çokluğu karşısında kendisini tutamayarak ağladı; hiddetini Türkmenler'den eline geçirdiklerini öldürmek, memleketin ileri gelenlerinden birçoklarını da aynı âkıbete uğratmakla gidermeye çalıştı. Bazı yöre ve şehirlerin yağmalanmasını ve halkının da öldürülmesini emretti; veziri Şemseddin Muhammed-i Cuveynî Sivas'ın yarısı ile diğer bazı şehirleri Abaka'dan satın alarak buraların felâkete uğramasını önlediği gibi, Selçuklu devleti büyüklerinden yüzdört kişinin hayatını kurtardı ve "âdil hanımız seçkinlerin suçlarını masum halktan çıkarmamalıdır" diyerek Abaka'nın öfkesini yatıştırdı. Memlûk devri müverrihleri Abaka'nın Kayseri'den Erzurum'a kadar uzanan yerlerdeki halktan ikiyüzbin kişiyi öldürttüğünü yazarlar. Hatta onlar katledilenlerin sayısının beşyüzbin kişi olduğunun rivayet edildiğini de kaydederler. Bunlardan birinci rakam da mübalağalı olmalıdır. Ala Dağ'daki yaylağına dönen Abaka, burada nâibleri ile birlikte Pervâne'yi öldürttü (Rebiyülevvel 676 = Ağustos 1277). Selçuklu sultanlarının zayıf şahsiyetler olmaları dolayısı ile Moğollara dayanarak Türki-

ye'ye felâketler getirmiş olan Muîniddîn Süleyman Pervâne'nin hayatı da bu suretle sona erdi.

Bey Bars'ın Anadolu seferi, uçlardaki Türkmen topluluklarını da harekete geçirmişti. Bu Türkmen topluluklarının başında İçel bölgesinde yaşayan Karamanlılar geliyordu. Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'ya girip Selçuklu şehzâdesi Alâeddîn Siyavuş'u tahta oturttu (Zilhicce 675 = Mayıs 1277); Akşehir'de bir Selçuklu ordusunu yendi; Kara Hisar (Afyon)'da mukavemet ile karşılaştı ise de Sivri Hisar kendisine kolayca kapılarını açtı. Bundan sonra Konya'ya dönen Mehmed Bey mühim bir Moğol kuvvetinin gelmekte olduğunu duyunca İç-el'e çekildi. Filhakika Abaka, kardeşlerinden Kongurtay'ı Anadolu'ya göndermişti. Vezir Muhammed-i Cuveynî de Kongurtay'a refakat ediyordu. Moğol şehzâdesinin vazifesi Türkiye'de dirlik ve düzenliği korumak, vezirinki ise bu ülkenin gelirini İlhanlı mâli sistemine göre yeniden tanzim etmektir. Yapılacak ilk işlerden biri Karamanlılar'ın tenkil edilmeleri idi. Kongurtay bir baskın ile Aksaray'ı eline geçirdi. Şehrin hâkimi Kızıl Hamîd, askerlerinden bir kısmı ile yok edildi; halktan da birçok kimse öldürüldü veya tutsak edildi ki, bunların sayısının altıbin olduğu bildiriliyor. Kongurtay sonra Lârende (Karaman)'ye geldi. Moğollar Karamanlılar'dan da çok adam öldürdüler; kadın ve çocukları tutsak aldılar, sayısız hayvan ve mal ele geçirdiler. Bu arada gizlenmiş olanları yok etmek veya tutsak almak için ormanlar da ateşe verilmişti. Kongurtay, kışın gelmesi üzerine pek çok ganimetle Tokat yöresindeki Kazova'ya gitti. Karamanlılar ağır kayıplar vermişlerdi. Buna rağmen yılgınlık göstermediler. Sultan Gıyaseddin ve veziri Fahreddin Ali ertesi yılın baharında Lârende'den İç-el'e geldiler; yanlarında bir Moğol birliği de vardı. Selçuklu sultanı burada beklenmedik mühim bir başarı kazandı. Bizzat keşfe çıkan Mehmed Bey bir Moğol müfrezesinin ok yağmuruna tutularak yakın akrabaları ile birlikte şehid düştü. Bu başarı üzerine Selçuklu hükümdarı deniz kıyısına kadar gitti; ele geçirilenler öldürüldü ve zengin bir ganimetle dönüldü. Uşak taraflarına kaçan Selçuklu şehzâdesi Alâeddîn Siyavuş başına kalabalık bir kuvvet topladı ise de yenildi, tutsak alınıp hayatına feci bir şekilde son verildi (677 = 1278). Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu başarıları durumunu ne ülke dahilinde ne de Abaka katında kuvvetlendirdi. Çünkü o ancak Moğollara dayanarak tahtında oturabildiği gibi elde edilen başarılar da daha ziyâde veya münhasıran Moğol kuvvetleri sayesinde mümkün olabilmişti. Hatta Abaka'ya sadakatının da ona bir faydası olmadı. Babası II. İzzeddîn Keykâvus'un ölümü üzerine



(1278) Kırım'dan Anadolu'ya gelip oradan da Abaka'nın katına giden Gıyaseddîn Mes'ûd İlhan'ın iltifatına nâil olmuş ve kendisine Âmid (Diyarbakır), Harput ve Sivas bölgeleri verilmişti. Bu esnada (679 = 1280-1281) Abaka, dirayetli bir emir olan Samagar Noyan'ı yeniden Anadolu'daki Moğol kuvvetleri başkumandanlığına tayin etti. Sultan Veled'in övüp yardım ve himayesini istediği Samagar Noyan (Kuın Tatar'dan) işte bu beydir.

Abaka, Memlûklere ağır darbeler vurabilmek için Avrupa'da müttefikler aradı. Bununla ilgili olarak o 1273'te Papa ve İngiltere kralına mektuplar yazdı; gönderdiği iki elçi Papa X. Grègoire ile görüştü, diğer bir elçilik heyeti de 1276'da papayı, ertesi yıl da İngiliz kralı I. Edward'ı ziyaret etti. Abaka'nın oğlu Argun'un da aynı maksatla Avrupa'da müttefikler bulmaya çalıştığı biliniyor. Bu teşebbüslerden hiçbiri müsbet netice vermedi. Daha sonra İran'da kurulan devletlerden bazılarının da aynı siyasete başvurdukları görülüyor. Bununla beraber Abaka tek başına da Memlûklere galebe çalacağına inanmış olacak ki kalabalık bir orduyu Suriye üzerine sevketti. Bu orduda Gürcü ve Ermeni kiralıklarının kuvvetleri de vardı. Fakat kendisi bir mağlubiyet ihtimalini düşünerek başkumandanlığı savaş işlerinde tecrübesiz bir genç olan kardeşi Mengü Temür'e vermişti. Nitekim Moğol ordusu Humus yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı (Cemâziyelevvel 680 = Ağustos 1281). Savaşın neticesi Memlûk ordusunun üstünlüğünü iyice ortaya koymuştu. Uğranılan mağlubiyet Abaka'yı son derece müteessir etti; teessürünü içki ve eğlenceler ile gidermeye çalıştı. Bu da onun beklenilmeyen ölümüne sebep oldu (20 Zilhicce 680 = 1 Nisan 1282).

Abaka, Hemedan'da ölmüştü; vefatında kırkdokuz yaşını geçmiş ve onyediy yıl dört ay hükümdarlık makamında kalmıştı. Argun ve Geyhâtû adlı iki oğlu olup bunlardan her ikisi de hanlık tahtına geçmişlerdir; bazıları Yol Kutluğ, İl Kutluğ, Togay ve Toğançuk gibi Türkçe adlar taşıyan yedi kızı dünyaya gelmişti. Abaka'nın çok hatunları ile "kuma" denilen diğer zevceleri vardı. Hatunları arasında İl Tüzmiş Hâtûn, Pâdişâh Hâtûn (Kirman Kara Hitaylarından Muhammed'in kızı), Tespine Hatun (Bizans hükümdarı Mihail Paleolog'un kızı), Bulugan Hatun kayda değer. Abaka bunlardan en çok Bulugan Hatun'u severdi.

Abaka'nın şahsiyetine gelince, onun kişiliği güçlü, disiplin sever, geleneklere bağlı ve siyasî zekâ sahibi bir hükümdar olduğu şüphesizdir. Fakat mâlî meseleler üzerinde, haleflerinin çoğunda da görüldüğü gibi, sağ-

lam bir bilgiye sahip değildi. Memlûklere karşı açtığı seferin sebepleri açıktır: Kendisine tâbi Kilikya Ermeni kırallığı topraklarının Memlûkler tarafından korkunç bir şekilde tahrip edilmesi ve Elbistan mağlubiyetinin öcünün alınmak istenmesi. Ancak, tabii, sefere katılmaması, zaferin kesin olarak kazanılacağından emin olmaması ile ilgili idi. Mâverâü'n-nehr'de ve Anadolu'da hadiselerde hiçbir rolü olmayan halk zümrelerini katilâm ettirmesi kendisini henüz göçebe Moğol zihniyetinden kurtaramamış olması ile izah edilebilir. Abaka'nın Van Gölü kıyısındaki Ala Dağ yaylağında bir bina yaptırdığı anlaşılıyor. Bu bina sonraki kaynaklarda "Sarây-ı Abaka" adıyla anılır. Fakat bu Abaka Sarayı'nın nasıl bir yapı olduğu hakkında kaynaklarda hiçbir bilgi olmadığı gibi, bu maksatla Ala Dağ'da galiba bir araştırma da yapılmamıştır. Mamafih buna bakılarak Abaka'nın imarcı bir hükümdar olduğu asla söylenemez. Abaka Tebriz'i devlet merkezi yapmıştı. Halefleri de Sultaniye kuruluncaya kadar orayı devlet merkezi olarak kullandılar.

### Kaynaklar ve İncelemeler:

Reşideddin, Câmîü't-tevârih, yay. K. Jahn, Geschichte der Ilhans von Abaka bis Gaihâtü (1265-1295), S. Gravenhage, 957, s. 11-42, yay. Ali Oğlu Ali Zâde, Bakü, 1957, s. 82-164; Vassâf, Tecziyetü'l-emsâr, Bombay, 1269, s. 52-105; Hamdullah-ı Müstevfi, Tarih-i guzide, yay. A. Nevaî, Tahran, 1339, s. 591-593; Mîrhând, Ravzatu's-safâ, Luknov, 1332, V, s. 89-108; İbn-i Bibî, el-Evâmirü'l-Alâiyye, tıpkı basım, TTK, Ankara, 1956, s. 670-672, 683, 695, 696, 697-701, 704; Aksarayî, Mûsâmeretü'l-ahbâr, yay. O. Turan, Ankara, 1944, s. 78, 79, 94, 115, 118; İbn Şeddâd, Siyretü's-Sultân Melikü'z-Zâhir Bey Bars, Türkçe tercümesi Ş. Yaltkaya, Baypars Tarihi, TTK, 1941, s. 5-7, 18, 33-34, 49, 50, 58-61, 73-74, 76-81, 84-89, 92-93; Bey Barsü'l-Mansûrî, Zubdetü'l-fikre, British Museum, Add. 23325; Muhyiddin ibn Abdüz-Zâhir, Teşrifü'l-eyyâm ve'l-usûr, yay. M. Kâmil, Kahire, 1961, s. 2, 3, 4, 61, 62, 82, 163, 255, 257; İbnü'l-Fuâtî, el-Havâdisü'l-câmîa, yay. M. Cevâd, Bağdad, 1351, s. 352-418; Yünûnî, Zeylu Mir'âti'z-zamân, Haydar Âbâd, 1960-1961, III, s. 2-3, 7-8, 31-34, 112-117, 164-173, 175-186, 233, IV, s. 90-96, 97, 100; Mufaddal b. Ebi'l-Fadâil, en-Nehcü's-sedîd, yay. E. Blochet, Paris, 1911, I, s. 524 ve devamı; el-Makrîzî, Kitâbu's-sulûk, yay. M. Ziyâde, Kahire, 1936, I, dizin; Ebû'l-Ferec, Tarih, Türkçe tercümesi, Ö.R. Doğrul, TTK, Ankara, 1950, II, s. 585-610.

## II

## ARGUN

(660-690 = 1261-1291)

Argun, yukarıda da kaydedildiği üzere, Abaka'nın oğlu olup onun Kayıtmış İkeçi adlı kadından Beylekan yöresinde dünyaya gelmişti. Reşideddîn Argun'un Tavuk (Dakıku) yılında Ârâm (Birinci Ay) ayının yirmibeşinci Cumartesi günü, Hicret'in altıyüz altmış yılında doğduğunu yazar ve otuzüç yıl ömür sürdüğünü söyler. Ancak Argun'un 690 yılında öldüğü bilindiğine göre, onun, Hamdullah Müstevfi'nin dediği gibi otuz yaşında vefat etmiş olması gerekir. Argun, babası Abaka'nın ve amcası Ahmed'in hanlıkları devrinde Horasan'da bulunuyordu. Abaka'nın oğlu olması dolayısı ile Ahmed'in hükümdarlığına itiraz, sonra da isyan etti ise de başarı kazanamadı ve Ahmed'in eline düştü. Fakat emirlerden Boka (Boğa) cesâret ve dirâyeti sayesinde, Sultan Ahmed ve beylerbeyisi Alinak (Tatar)'ın gâflet içinde bulunmalarından durumu Argun lehine çevirmeye muvaffak oldu. Ahmed kolayca bertaraf edildikten sonra Argun toplanan kurultayda han seçildi. Bir elinden şehzâde Hüleçü, diğer elinden şehzâde Anbarcı tutarak onu hanlık tahtına oturtular. Şehzâdeler, beyler (noyînân), kemerlerini boyunlarına dolayıp diz çöktüler ve içki sunup yeni hanlarını ululadılar. Merâsim, verilen bir şölen (toy) ile son buldu (cumâdelûlâ 683 = Altınç Ay Dakıku yıl = Eylül 1283).

Bundan sonra tayinler yapıldı. Argun Han hayatını kurtarmış ve tahtı kendisine sağlamış olan Boka'ya bütün İlhanlı ülkesinin vezirliğini verdi; Boka'nın başı üzerine o kadar çok altın saçtırdı ki, Boka adeta bu altınlar arasında görünmez oldu. Boka, geniş yetkiler ile sahip kılınarak, bütün devlet işlerine bakmakla vazifelendirilmişti. Horasan, Mâzenderân, Kûmis ve Rey bölgelerinin idaresine oğlu Gâzan'ı tayin etti; Amcası Acay'ı Gürcistan'a, diğer amcası Hüleçü ile kardeşi Geyhatu'yu Anadolu'ya, yine şehzâdelerden Çöşkeb ve Baydu ile emirlerden Aruk'u (Boka'nın kardeşi) Bağdad ve Diyârbekr hâkim ve emirliklerine gönderdi.

Devlete babası gibi pek mühim hizmetlerde bulunmuş olan değerli vezîr Şemseddin Muhammed-i Cuveynî, Alinak'ın öldürüldüğünü ve Ahmed'in de kaçtığını öğrenince Argun'un kendisini de hayatta bırakmayacağına bilip ülkeden uzaklaşmak istedi ise de çocuklarını düşünüp bundan vazgeçti; kendisine ulaşan bazı haberlerden cesâret alarak ve dostu Boka'nın kendisini koruyacağından da ümitlenerek onun yanına geldi. Filha-

kika Boka, Cuveynî'ye gülyüz gösterdi ve hatta onu Argun Han'ın katına çıkardı. Fakat sâbık vezirin yükselttiği ve aynı zamanda kendisi gibi İran asıllı olan Müstevfi Fahreddin ve Hâcib Hüsâmeddin, hasedleri yüzünden, Boka'nın fikrini değiştirdiler. Şemseddin Muhammed yarguya çekildi; öldürüleceğini anlayıp vasiyetnâmesini hazırladı; aynı yılın Şa'ban ayında (Ekim 1284) Eher kasabasında hayatına son verildi; oğulları da o zaman ve daha sonraları aynı âkibete uğratıldılar. Merhum vezirin kardeşi ünlü Müverrih Alâeddin 'Atâ Melik Cuveynî ise Argun'un tehdidinden duyduğu derin üzüntü yüzünden daha önce (Zilhicce 681 = Mart 1283) hayata veda etmişti. Değerli vezir Şemseddin Muhammed-i Cuveynî, müessir sözler ile Abaka'nın Anadolu'da giriştiği korkunç katliâm hareketini durdurmaya muvaffak olduğu gibi (676 = 1277 de), daha önce de Sivas'da güzel bir medrese yaptırmıştı. Çifte minâreli medrese denilen bu sanat âbidesinin şimdi ancak minâreleri kalmıştır.

684 yılının son günlerinde (Şubat 1286) Ordukiya (Uygur) Çin'deki Kubilay Kaan'dan Argun'un hanlığını tasdik eden bir yarlıg getirdi. Kaan Boka'ya da cinksank unvanının tevcih etmişti. 685 (1286) yılında Mazuk Kuşçı, Nûrin, Aka (Kıyat), Celâyir Eşek Tuğlu'nun kardeşi Gazan gibi emîrlerin kumandasında Ekrâd üzerine bir ordu gönderildi. Bunlar kaynağa göre yol kesicilik yapmışlar, karışıklıklar çıkarıp adam öldürmüşlerdi. Aynı yılda Bulugan Hatun da vefat etmiş ve Sultaniye yöresindeki Sicâs dağında gömülmüştü. Bulugan (Samur) Hatun, Abaka'nın en sevgili zevcesi olup, Argun, babasının ölümünden sonra onunla evlenmişti. 687 (1288) yılında Orta Asya hükümdarı Kaydu'nun kumandanlarından Yiseur Noyan'ın otuz bin kişilik bir ordu ile Merv, Belh ve Şaburkan bölgelerini yağma ettiği haber alındığı gibi, Temecci Mürted idaresindeki beşbin kişilik bir Kıpçak hanlığı kuvvetinin de Demir Kapu'yu geçip resmî tüccar (ortağan) ve hususî tüccarın (bâzirkânân) mallarını talan ettiği öğrenildi. Boka ve Koncukbal üzerlerine giderek Mürted'i geri dönmeye mecbur bıraktılar.

686 (1287) yılında zengin bir Yahudî olan Sa'dü'd-devle, Argun'un hususî tabibî oldu. Ancak Sa'dü'd-devle tabiblikten çok Bağdad'ın malî işleri ile ilgileniyordu. Çünkü o adı geçen şehrin ve yörelerinin malî durumunu gayet iyi biliyordu. Bundan dolayı Argun Sa'dü'd-devle ile kendi yakınlarından Ordukiya'yı hazineye ait Bağdad mâliye memurlarının zimmetinde kalmış paranın tahsiline memur etti. Bu meblâğın (bakayâ) işkençeye başvurularak tahsil edilmesi üzerine Ordukiya Bağdad emirliği, Sa'dü'd-devle'de aynı şehrin müstevfiligi ile mükâfatlandırıldılar.

Devletin idaresi kendisine verilmiş olan Boka, bilhassa Argun'a yakın noyanlar tarafından kıskanıyordu. Boka da onlara yukarıdan bakıyor ve hatta sertçe davranıyordu. Boka bu noyanlardan Kuhistanlı Toğan'a ağır bir şekilde sövmüş, iki defa da değnekle dövdürmüştü. Başta Toğan olmak üzere Sultan İdeçi, Koncukbal, Doladay, Toğaçar ve Ordukiya gibi Argun'a yakın noyanlar da Han'a Boka'yı mübalağalı ve aslı olmayan sözlerle kötülüyorlardı. Boka'nın kardeşi Aruk da Bağdad'da Reşided-din'in ifadesi ile kırallar gibi yaşıyor ve tahsil edilen parayı merkeze göndermiyordu. Argun Sa'dü'd-devle'nin beş yüz tümen tahsil ettiğini görünce bu meblağın, her yıl Aruk tarafından zimmetine geçirildiğine inanmıştı. Argun'un Aruk'u azlederek yerine Ordukiya'yı göndermesi bu hususla ilgili idi. Aruk'un azlinden sonra hanın dirliğini teşkil eden incu yörelerinin idaresinin Toğaçar'a verilmesi, ordunun merkez kolunun kumandanlığına da Koncukbal'ın getirilmesi Boka'yı pek üzmüş ve hatta onu yatağa düşürmüştü. Düşmanları bunu Argun'a "Boka temâruz ediyor" şeklinde aksettirdiler. Argun Han onun yalan yere hastalandığına inandı veya inanmış göründü; divan defterlerini evinden getirttiği gibi adamlarının da işine son verirdi. Hayatının tehlikeye girdiğini gören Boka, Şehzade Çöşkeb'i hükümdar yaparak tehlikeden kurtulmak istedi ise de Çöşkeb herhalde duyduğu korkudan durumu hana bildirdi. Boka kolayca yakalanıp öldürüldü (Zilhicce 687 = Ocak 1289). Kardeşi Aruk, oğulları Gazan, Abaçı, Melik, Tarhan Timur ve Kutluğ Timur, Moğolistan bozkırlarında olduğu gibi öldürüldüler. Bunlardan başka Boka'ya bağlı birçok noyanlar ile birçok İranlı da aynı âkibete uğratıldılar. Fakat Çöşkeb de yaptığı hizmet ile yaranamadı; çok geçmeden Argun Han'ın emri üzerine hayatına son verildi (Cumâdelulâ 688 = Haziran 1289). Yine hânedan mensuplarından Hülecü (Argun'un amcası) ve Kara Noka (Yaşmut'un oğlu ve Hülegü'nün torunu) da Argun Aka'nın oğlu Emîr Nevruz'un çıkardığı isyanla ilgili görülerek aynı yılda ölüm ile cezalandırıldılar. Aynı yılda Sa'dü'd-devle vezirlik makamına geçirildi. Haris Sa'dü'd-devle nihâyet emeline kavuşmuştu. Ordukiya, Koçan (?) ve Çöşi gibi Moğol noyanları onun yardımcılığına tayin edildiler. Gerçekten Sa'dü'd-devle malî işlerde muktedir bir insan olduğunu, mühim birçok meseleleri hallederek isbat etmiş, bundan dolayı da itibarı artmıştı.

689 (1290) yılında Kıpçak hanlığına ait bir tümenlik kuvvet Argun'un askerleri tarafından mağlubedildi. Argun aynı yılda Tebriz'in Şem denilen semtinde kendi adıyla nisbetlenen (Arguniyye) bir şehir kurmak teşebbüsüne girişti. Fakat Arguniyye bilhassa hükümdarın ölümü yüzünden gelişemedi; ve adı da unutulup gitti.

Argun Budizm'in sadık ve samimî bir sâliki idi. Bahşılara değer vermesi, onları her bakımdan himâye etmesi tamamen bu husus ile ilgilidir. Hindistan'dan gelen bir bahşı kullanılacak bir ilaç ile ömrün uzatılabileceğini ileri sürmüş ve Argun Han'ın emri ile bahşı bu ilacı hazırlamıştı. Argun terkinde kükürd ve cıva bulunan bu ilacı sekiz ay kullandıktan sonra Tebriz kalesinde çileye çekildi. Kendisini vezir Sa'dü'd-devle, Ordukiya ve bahşılardan başka hiç kimse göremiyordu. Fakat Argun ömrünü uzatmak için girdiği çilehânedен hasta olarak çıktı. Tabipler uğraşarak sıhhatini düzelttiler ise de bir bahşının içirdiği üç kadeh şarab hastalığın nüksetmesine sebep oldu. Hastalığın geçmemesi üzerine kamların tarak ilmi (ilm-i şâne) yolu ile bunun büyüden ileri geldiği kanaatine vardıkları ortaya atıldı. Toğançuk Hatun, bu büyüü yapmakla itham edilip, diğer birçok kadın ile birlikte suda boğuldu (690 = 1291). Fakat Argun Han'ın hastalığı buna rağmen geçmedi. Noyanlar birbirleri ile mevki ve nüfuz mücadelesine giriştiler. Noyanların hepsi de vezir Sa'dü'd-devle'den nefret ediyorlardı. Bunun da sebebi vezirin mâli meselelerde onlara kat'iyen tavizkâr davranmaması idi. Noyanlardan Toğaçar, Konkukbâl, Tükel ve Kuhistanlı Toğan, Argun'un iyileşeceğinden ümidlerini kesip hasımlarına karşı bir ittifak cephesi vücuda getirdiler. Bir kamın dilinden ortaya söz atıp ilk olarak Sultan İdeçi ve arkadaşları olan beyleri, Argun Han'ın buyruğu olmadan Şehzâde Hülecü ve Kara Nokay'ın küçük yaştaki çocukları ile Toğançuk Hatun'u öldürmekle itham edip yarguya çektiler. Sultan İdeçi bu işleri Han'ın buyruğu üzerine yaptıklarını söyledi. Ağır hasta olan Argun'a Ordukiya vasıtası ile soruldu. Ordukiya Argun'un "onların öldürülmelerinden haberim yoktur" cevabını getirdi. Sanıklar doğru olarak Han'ın konuşmaya muktedir olmadığını söylediler ise de bundan bir netice elde edemediler; hepsinin hayatlarına son verildi. Aynı gün Argun'un oğlu Hitay Oğul'un doğum günü, yapılan bir şölen (toy) ile kutlandı. Sonra yine hasımlarından Coşi, Ordukiya, Koçan (?) ve vezir Sa'dü'd-devle'yi tutup hepsini öldürdüler (690 = 1291). Bu hâdiseler üzerine "bolgak" çıktı yani ortalık karıştı. Askerler yalnız Sa'dü'd-devle'nin evini değil onun oturduğu mahalledeki Yahudi ve Müslümanların evlerini de yağmaladılar. Gömülmüş nesnelere bulmak ümidi ile çadır ve otağların zeminlerini kazdılar. Ertesi gün askerler daha geniş ölçüde bir yağma hareketine girişerek halkı acılar içine düşürdüler. Tam bu sırada hasta yatağında aylardan beri ızdırıp içinde kıvranan Argun Han Errân'da vefat etti (7 Rebiyüevvel 690 = 10 Mart 1291). Bir sandık içine konulan cesedi Moğol geleneğine uyularak Sicâs dağına götürülüp orada gömüldü.

Argun devrinde Fars'daki Salgurlu hânedanının hâkimiyetine son verildi. Ülkesinde oturmasına müsaâde edilmeyen Salgurlu Melikesi Abîs Hatun 685 (1286)'te Tebriz yakınlarındaki Çerendâb'da vefat etti. Horasan'ı uzun müddet kaanlar adına idare etmiş olan Argun Aka'nın (ölümü: 613 = 1275) oğullarından Nevruz, Argun'un en sâdik taraftarlarından olduğu halde sonra ona karşı isyan etmişti. Onun ayaklanmasına kendisini tatmin edecek bir vazifenin verilmemesinin sebep olduğu şüphesizdir. Vassâf, Nevruz'un isyan etmesinin Boka'nın öldürülmesinden ileri geldiğini söylüyor.

Anadolu'ya gelince, Argun Han tahta çıkınca bu ülkeye, daha önce kaydedildiği üzere, amcası Hülecü ile kardeşi Geyhatu'yu göndermişti. Bunlar daha ziyade Erzincan'da oturdular. Selçuklu Sultanı II. Mesûd'un ise Kayseri'de yaşadığını biliyoruz. Bunu fırsat bilen III. Giyâseddin'in annesi, Karaman oğlu Güneri Bey ve Eşref oğlunun yardımları ile torunlarını Konya'da tahta çıkarmıştı. Fakat çok geçmeden bu şehzâdeler ortadan kaldırıldılar. 687 yılında (25 Şevval 687 = 23 Kasım 1288) Selçuklu devlet adamı Konyalı Sahib Ata Fahreddin Ali vefat etti. Sahib Ata Türkiye tarihinde Anadolu'da en çok hayır eseri yaptıran bir insandır. Sahib Ata'nın ölümü ile Anadolu halkı büsbütün yalnız ve sahipsiz kaldı. 688 (1289) yılı başında Anadolu'ya vezirlik vazifesi ile gönderilen Kazvinli Fahreddin tahhüdlerini yerine getirmek için, halka tahammüllerinden fazla vergiler koydu ve bunu kendi kesimi olan Kayseri'nin batısındaki bölgelerde tatbik etmeye girişti. Ona Moğol kumandanı İci Tutgavul refakat ediyordu. Kazvinli'nin kendi kesiminde gayri âdil vergiler koyup, bunları tahsile kalkışması halk üzerinde derin ızdıraplar yarattı, birçokları yurtlarını bırakıp başka yerlere gittiler. Saltanat nâibliği ile Anadolu'ya gönderilen Mücîridîn Emîr Şah ise kendi kesimi olan Orta Anadolu'nun doğu bölgelerinde adâletle vergi topladı. Ona da yine merkezden gönderilmiş olan Doladay Noyan refakat etmişti. Fakat her ikisi vezîr Sa'dü'd-devle'nin isteği üzerine tevkif edildiler. Mücîridîn Emîr Şah, âlim Şirazlı Kutbeddin'in şefaati ile hayatını kurtardı ise de Kazvinli'nin boynu vuruldu. Hamdullah Müstevfi'nin adâletini övdüğü işte bu Fahreddin Müstevfi'dir. Aynı yılda Samagar Noyan yeniden Anadolu'daki Moğol ordusu baş kumandanlığına getirildi. Dirayetli ve aynı zamanda merhametli bir bey olan Samagar Anadolu'lu bir Türk olan Yavlak Arslan oğlu Hâce Nâsireddin'e mâliye işlerini tevdi etti. Nâsireddin muktedir, bilgili ve âdil bir devlet adamı idi. Bu sebeple güzel icraatı ile kısa bir zamanda halkın ızdıraplarını dindirdi. Samagar az sonra azledilip Anadolu'nun idaresi Geyhatu'ya verildi. Geyhatu

Samagar Noyan'ın tavsiyesine uyarak Hâce Nâsireddin'i vazifesinde bıraktı. Geyhatu uç bölgelerine kadar giderek dirlik ve düzenliği kurdu; bu sırada Argun'un öldüğünü öğrenerek İran'a yollandı.

Argun devrinde İlhanlılar ile büyük ve kuvvetli hasımları Memlükler arasında, her iki tarafa yapılan bir iki akın istisna edilir ise, kayda değer bir hâdise cereyan etmedi. Bu böyle olmakla beraber Argun'un, onlara karşı müttefik edinmek ümidi ile papa, Fransız ve İngiliz kiralalarına elçiler gönderdiği biliniyor.

Argun'un, amcası Sultan Ahmed'e karşı giriştiği mücâdeleye dâir bilgiler onun devlet işleri ile yakından ilgilenecek bir hükümdar olacağı ümidini veriyordu. Fakat hanlık tahtına geçtikten sonra devlet işlerini tamamen Boka'ya, sonra da Sa'dü'd-devle'ye bırakmış, kendisi de âdeta basit bir Moğol noyanı gibi kışlaktan yaylağa gidip gelmiştir. Bu husus (yani Argun Han'ın devletinin işleriyle yakından ilgilenmemesi), Moğol beyleri arasında mevki ve ihtiras mücâdelelerine ve vazifelerini kötüye kullanmalarına, hanlarına karşı gösterdikleri bağlılık ve itaat duygusunun zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Bir Moğol noyanının isyan hareketine girişmesi, bir kısım beylerin, hanlarının hastalığını fırsat bilip muhâliflerini bertaraf etmeleri, askerlerin yağma hareketlerine girişmeleri, ülkenin muhtelif yerlerinde karışıklıklar çıkması, İlhanlılar tarihinde o zamana kadar ilk defa görülen hâdiseler idi. Merhum vezîr Şemseddin Cüveynî'nin Argun Han'ın haslarına (incü) dahil edilmiş emlakının oğullarına verilmesi bahis konusu olunca mesele, bunların hayatlarına son verilerek halledilmiştir.

1226 (1811) yılında bir fare ve onun yerini alan bir çoban Sicâs dağı eteğinde, Hamse ırmağı kıyısında bir mezar bulmuş ve bu mezardan ak boncuklar, murassa bir kemer, bir hançer, cıka (cığa), altın bir kadeh ile diğer bazı şeyler çıkmıştı. Ulema, mezarın Argun Han'a ait olduğunu tesbit etti. "Hükümdarların vârisi hükümdarlardır" sözüne uyularak bulunan değerli eşya Kaçar hanedanının hazinesine nakil edildi.

### Kaynaklar ve İncelemeler :

Reşideddin, Câmiu't-tevârih, yay. K. Jahn, S. Gravenhage, 1957, s. 49-58, 60-81; yay. A.A. Ali Zâde, Bakû, 1958, s. 165, 195-228; Vassâf, Bombay, 1269, s. 122-143, 219-247; Hamdullah-ı Müstevfi, Târîh-i guzîde, Tahran, 1339, ş., s. 593-600; Mîrhând, Ravzatu's-safâ, 1952, Luknov, 1332, s. 114-122; Aksarayî, Mûsâmeretü'l-ahbâr, yay. O. Turan, TTK, 1944, s. 148-158; Anonim Selçuknâme, fotokopi yayını ve Türkçe



tercümesi F.N. Uzluk, Ankara, s. 72-83; İbnü'l-Fuvaî, el-Hâvâdisü'l-câmia, yay. M. Cevâd, Bağdad, 1351, s. 435-467; Ebûl-Ferec, Târih, Türkçe tercüme Ö.R. Doğrul, TTK, Ankara, 1950, s. 613-638, 639; Muh-yid-dîn İbn Abdüz-Zâhir, Teşrifü'l-eyyâm ve'l-usûr, yay. M. Kâmil, Kâhire, 1960, s. 4, 48, 61, 63-66, 68, 82; el-Makrizî, Kitâbu's-sülûk, yay. M. Ziyâde, Kahire, 1939, I, s. 711, 722, 775, 776; Rıza Kulu Han, Ravzatus, Safâ-yi Nâsirî, Tahran, 1339, IX, s. 480; B. Spuler, İnan Moğolları, Türkçe tercüme C. Köprülü, TTK, Ankara, 1957, s. 89-98, 252-253.

## III

## AHMED

(?-813 = ? - 1410)

Kaynaklarda "Sultan Ahmed" ve "Ahmed-i Celâyir" olarak tanınır; Ahmed, Celâyir devletinin kurucusu Büyük Şeyh Hasan'ın torunu ve Sultan Üveys'in oğullarından biri idi; kaynaklarda doğum tarihi hakkında bir şey söylenmiyor; ağabeyi Sultan Hüseyin zamanında Ahmed'in Erdebil ve yöresini idare ettiği biliniyor. Sultan Hüseyin zayıf bir şahsiyet olduğundan devletin idaresi emîrlerden Âdil Aka'nın eline geçmişti. Ancak şunu da belirtmek lâzımdır ki, Timurlu kaynaklarının Saruk Âdil (= Sarı Âdil) dedikleri Âdil Aka Celâyir devletini iç ve dış düşmanlara karşı koruyabilecek dirayet ve ehliyeti nefsinde toplamış bir emîr idi. Ahmed'in ağabeyi ile münasebetleri, her ikisinin birbirine karşı duydukları itimatsızlıktan, iyi değildi. Fazla olarak Ahmed'in iktidarın Âdil Aka'nın elinde olmasından şikâyetçi olduğu anlaşılıyor. Fakat Sultan Hüseyin için yapılacak başka bir şey yoktu. Çünkü bu emîr sâyesinde hükümdarlık makamında oturabiliyordu. Nitekim Muzafferîlerin büyük hükümdarı Şah Şüca Celâyir ülkesine hücum ettiği zaman (783 = 1381) karşısında Âdil Aka'yı bulmuştu. Mamefih Ahmed de Kara Bağ askeri ile yardıma geldi. Şah Şüca bir şey yapamayacağını anlayınca ülkesine döndü. Bunun üzerine Âdil Aka da bütün Celâyir askerini yanına alarak, Rey şehrini geri almak için harekete geçti. Şehir alınmak üzere iken Ahmed'in, Sultan Hüseyin'i öldürüp tahta oturduğu haberi geldi. Gerçekten Tebriz'de ağabeyi ile eğlenmekte olan Ahmed bilinmeyen bir sebepten ona kızıp Erdebil'e yollanmıştı. Sultan Hüseyin kardeşini geri getirmek için onun teyzesi ve dadısı Vefa Kutluğ Hatun'u göndermiş ise de bu hatunun gösterdiği gayretlerden müsbet bir netice çıkmamıştı. Ahmed, bir ay sonra topladığı asker ile Tebriz'e baskın yapıp Celâyir tahtına oturunca, planı anlaşılmiş fakat yapacak bir şey kal-

mamıştı. Ahmed, Sultan Hüseyin'i saklandığı yerden getirip hayatına son verdi (Sâfer 784 = Nisan 1382). Ahmed'in diğer kardeşi Bâyezid'e gelince, o Sultaniyye'ye kaçabildi. Bâyezid de orada Âdil Aka tarafından Celâyir hükümdarı ilan edildi. Böylece Ahmed ile Âdil Aka arasında devleti temelden sarsacak bir mücadele başladı. Bu esnada Ahmed'in Bağdad'da bulunan diğer kardeşi Şeyh Ali de mücâdeleye atıldı ve tahtı elde etmek için kalabalık bir asker ile Tebriz üzerine yürüdü. Ahmed, Şeyh Ali'yi Tebriz yakınındaki Heft Rûd'da karşıladı. Fakat emîrlerden bir kısmının kardeşinin tarafına geçmesi üzerine diğerlerine de itimadı kalmadı ve geceleyn ordugâhından ayrıлып Nahcivan yöresinde Kara Koyunluların reisi Kara Mehmed ile buluştu. Şeyh Ali ve kumandanı Pîr Ali Tebriz'de fazla kalmayıp Sultan Ahmed'in arkasından gittiler. Kara Mehmed Beg ganimetin kendisine bırakılması karşılığında Sultan Ahmed için savaşmayı kabul etti. Vuku bulan muharebede Türkmen beyi 5000 kişilik askeri ile Şeyh Ali'nin 15-20 bin kişilik (kırkbin koşun; her koşun 300-500 kişiden meydana geliyordu) ordusunu ağır bir bozguna uğrattı. Öyle ki, Şeyh Ali ile kumandanı Pîr Ali ve ikibine yakın asker muharebe meydanında kalmıştı (784 = 1382). Bu kesin zafer Kara Mehmed Beg'e zengin bir ganimet kazandırdığı gibi, Ahmed-i Celâyir'e de hükümdarlık tahtını temin etti. Sultan Ahmed, Kara Koyunlu reisinin kızı ile evlenerek ikisi arasında kurulmuş olan dostluk kuvvetlendirildi. Şimdi Ahmed'in karşısında yalnız Âdil Aka kalmıştı. Ancak muharebeye gidilmeden, Ahmed'in isteği üzerine bir anlaşmaya varıldı. Buna göre, Âzerbaycan Sultan Ahmed'in, Acem Irak'ı Bâyezid'in olacak, Arap Irak'ı da her ikisinin sayılacak idi. Mamafih Sultan Ahmed buna geçici bir anlaşma gözü ile bakıyordu. Nitekim az sonra Bağdad'ı idaresi altına aldı ve hatta kışı orada geçirdi. Bu şehir ılık iklimi, nefis şarapları, ünlü şarkıcı ve rakkaseleri ile eğlenceyi seven bir hükümdar için ideal bir yerdi. Gerçekten Bağdad'da o kadar çok şarap vardı ki, Timur bu şarapları Dicle'ye döktürmüş, Zafernâme müellifi Şerefeddin Ali'nin sözleri ile, "balıklara da felekten bir gün çalmak imkânını vermişti". Mamafih Bağdad'ın halifeler devrinde de, İslâm âleminin en büyük ilim, kültür ve hatta ticaret şehri olmakla beraber aynı zamanda bir eğlence merkezi olduğunu kaydetmeliyiz.

Sultan Ahmed ile Âdil Aka arasındaki mücâdeleler sürüp giderken, Yakın Doğu'nun siyasî hayatında büyük sarsıntular yapacak olan Timur istilâsı vuku buldu (788 = 1386). Bu istila sebebiyle Batı ve Kuzey Batı İran yıllarca karışıklıklar içinde kaldı. Bunun sonunda Sultan Ahmed dev-

let merkezini Bağdad'a nakletti. Fakat Timur onu Bağdad'da da rahat bırakmadı. Timur 795 (1393) yılında Bağdad önlerinde görüldüğünde Sultan Ahmed şehri müdafaa etmeyi düşünmedi. Memlük Sultanı Berkuk'a sığınmak üzere Bağdad'dan ayrıldı. Berkuk Kahire'ye gelen Celâyir hükümdarına sıcak bir yakınlık gösterdi; hatta Sultan Ahmed'in yanında bulunan yeğeni Döndi (Döndü) ile evlendi (bu kadın sonra ülkesine dönecek ve Celâyirli tarihinde önemli bir rol oynayacaktır). Timur Berkuk'a da mektup yazıp ondan kendisini metbu tanımasını istemişti. Bu sebeble her ikisi Suriye'ye geldiler. Fakat burada Timur'un ülkesine döndüğünün haber alınması üzerine Ahmed, Berkuk'a veda edip Bağdad'a gitti. 802 (1399) yılında da Âzerbaycan'a gelmiş olan Timur'un, torunu Fârs hâkimi Rüstem'i Bağdad üzerine yolladığını öğrenen Celâyir hükümdarı Kara Koyunlu reisi Kara Mehmed oğlu Kara Yusuf'dan yardım istedi. İkisi Bağdad'da iken Timur'un Anadolu'daki Min Køl (Bin Göl) yaylağında olduğunu işiterek kaygılandılar ve geriden çevrilmemek için Memlük devletine sığınmaya karar verdiler. Memlükler Timur'dan korktukları için Sultan Ahmed ve Kara Yusuf Bey'e sığınma hakkı tanımadıkları gibi kuvvet kullanarak uzaklaştırmak istediler. Fakat fena halde bozuldular (802 = 1400). Bunun üzerine Sultan Ahmed ve Kara Yusuf, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid'e sığınmaktan başka çare görmediler. İki dost ayrı ayrı zamanlarda Osmanlı ülkesine geldiler. Yıldırım Bâyezid Sultan Ahmed'i merasimle karşılayıp Kütahya'yı Celâyir hükümdarına dirlik tahsis etmiş ve Sultan Ahmed bu şehirde oturmuştur. Osmanlı hükümdarı, Kara Yusuf Bey'e de Aksaray sancağını dirlik olarak vermişti. Bu iki küçük düşmanının Osmanlı hükümdarına sığındığını öğrenen Timur onları kabul ettiği için Yıldırım Bâyezid'i tenkid ettikten sonra Sultan Ahmed ile Kara Yusuf'un kendisine gönderilmesini veya hayatlarına son verilmesini, bunlar yapılmadığı takdirde ülkesinden uzaklaştırmasını istemişti. Bâyezid verdiği cevapta mültecileri koruyacağını ve harbe hazır olduğunu bildirdi. Fakat çok geçmeden mülteciler Osmanlı ülkesinden birer birer ayrıldılar. Bağdad'a gelen Sultan Ahmed'in az sonra oğlu ile araları açıldı. Sertliği, vefâsızlığı ve gaddarlığından dolayı emîrlerinin çoğu da oğlu Tahir'in tarafını tutmuşlardı. Bu durum karşısında Sultan Ahmed bizzat Musul'a giderek Kara Yusuf'dan yardım istedi. Ahmed dostunun yardımı ile tehlikeyi önledi; hatta Tahir suda boğuldu. Fakat her halde Ahmed vaadlerini yerine getirmediği için Kara Yusuf Bağdad'a hücum edip şehri ele geçirdi. Celâyir hükümdarı, kaynaklardan birine göre, ilk önce bir adamının, sonra da bir öküzün sırtında olmak üzere Tekrit'e kaçabildi; fakat orada da fazla kalamadı; Memlüklere sığınmak için Tekrit'ten

ayrıldı; Haleb'e geldiği zaman üzerinde bir kepenek bulunuyordu. Haleb'de bir müddet kaldıktan sonra Şam'a (Dimaşk) gönderildi. Orada eski dostu Kara Yusuf ile karşılaştı. Gerçekten Yusuf Beg Timur'un torunlarının kumandasında sayısı çok bir Çağatay ordusu ile yaptığı savaşı kaybedip çöl yolu ile güçlükler içinde Şam'a ulaşmaya muvaffak olmuştu (806 = 1403). Kader iki eski dostu burada da bir araya getirmişti. Şam naibi (vali) Şeyh el-Mahmûdî her ikisine de yakın bir alâka gösterdi ise de Kahire'den aldığı bir emir üzerine hisar (iç kale)'da hapsedmek zorunda kaldı. Az sonra da Ferec gurbetzedelerin öldürülmesi buyruğunu verdi. Ferec bu emri Timur'un baskısı üzerine vermişti. Fakat Şam naibi bu emri yerine getirmedi. Şeyh'in bu emri yerine getirmemesi Memlûk devletin şerefini korumak düşüncesinden ileri gelmeyip, Ferec'in yerine sultan olmak için girişeceği isyanda onlardan faydalanmak gayesi ile ilgili idi. Mahpuslar hisarda gezinebildikleri gibi, birbirleri ile de görüşebiliyorlardı. Artık barışmışlar ve gelecek ile ilgili andlaşmalar bile yapmışlardı. Buna göre, onlar daima birbirleri ile dost kalacaklardı. Bundan başka Âzerbaycan Kara Yusuf'a, Irak da Sultan Ahmed'e ait olacaktı. Bu sırada Kara Yusuf'un bir oğlu doğmuş, Pîr Budak adı verilen bu çocuğu Sultan Ahmed evlât edinmişti. Kara Yusuf'un sonra Pîr Budak'ı sultan ilân etmesinin sebebi budur. Hapis hayatları böylece devam ederken Şam nâibi Şeyh tarafından hürriyetlerine kavuşturuldular (807 = 1405). Mahpusluk hayatları bir yıl sürmüştü. Şeyh onları Sultan Ferec'in emriyle değil, kendi isteği üzerine serbest bırakmıştı. Nitekim iktidarı ele geçirmek için Mısır üzerine yürüdüğünde, yanında sâdık Türkmenleri ile birlikte Kara Koyunlu beyi de bulunuyordu. Sultan Ahmed'e gelince, Şeyh hem askeri olmadığından, hem de güvenemediği için onun Şam'da kalmasını uygun bulmuştu. Bu da Sultan Ahmed'in işine geldi; az sonra birkaç adamı ile birlikte Bağdad'a yöneldi (Zilhicce 807 = 1405) ve hiçbir güçlüğü uğramadan Bağdad'a geldi. O, Timur'un ölümü yüzünden şehirde bulunan Çağataylar'ın kendisine karşı mukavemet göstermeyeceklerini sanıyordu. Nitekim de öyle oldu. 808 yılının ilk ayında (Temmuz 1405) Sultan Ahmed Bağdad'da eski tahtına kolayca oturmuş bulunuyordu.

Sultan Ahmed, Âzerbaycan Kara Yusuf'a kalmak üzere Kara Koyunlu beyi ile bir anlaşma yapmış olmakla beraber, Âzerbaycan'dan da vazgeçmiyor ve oradaki hâdiseleri dikkatle takip ediyordu. Durumun harekete geçmek için müsait olduğuna inanan Celâyir hükümdarı aynı yılın sonuncu ayında Bağdad'dan yola çıkıp ertesi yılın başında Tebriz'e vardı. Tebrizliler şehirlerini donatarak Sultan Ahmed'i sevinçle karşıladılar. Onlar

hükümdarlarının üzüntü ve acılar ile dolu uzun gurbet hayatının onu tebaasına karşı şefkat ile dolu olgun bir insan haline getirdiğini sanıyorlardı; fakat Tebriz'e girer girmez bütün halkı hayal kırıklığına uğratan bir hayat geçirmeye başladı. Mamafih bu, çok sürmedi. Timur'un torunu Ebu Bek'er'in yaklaştığı duyuldu. Onunla savaşmaya cesaret edemeyen Sultan Ahmed, çok defa yaptığı gibi, Bağdad'a yollandı. Ertesi yıl (810 = 1407-1408) Timur'un ölümü üzerine tutsaklıktan kurtulan Sultan Ahmed'in oğlu Alâü'd-devle Bağdad'a geldi. Oğlunun gelişinden büyük bir sevinç duyan Celâyir hükümdarı, geleneklere uyararak onun kurtuluşu ve gelişi dolayısı ile şölenler tertip etti ve Alâü'd-devle'ye Hille şehrini verdi. Hatta az sonra bir torununun doğması sevincini artırdı ve oğlunu Bağdad'a çağırıp birlikte güzel ve neşeli günler geçirdiler. Bundan sonra Sultan Ahmed Hûzistan'daki Çağataylara ait kalelerin fethine girişip bunlardan birçoğunu ele geçirdi (811 = 1408-1409). O bu işlerle meşgul olurken can sıkıcı haberler alarak süratle Bağdad'a döndü. Bunlardan biri oğlu Alâü'd-devle'nin Tebriz'e, Kara Yusuf'un yanına gitmesi, diğeri de Üveys adlı bir gencin Bağdad'da kendisini Sultan Ahmed'in oğlu ilan etmesi idi. Ahmed yirmibin altın vererek Üveys'i susturdu ise de Alâü'd-devle'nin gidişinden duyduğu üzüntü devam ediyordu; hatta bu yüzden hastalandı. Fakat onun da Kara Yusuf tarafından hapsedildiğini öğrenip ferahladı, sıhhati düzeldi ve hekimlerin tavsiyesi üzerine yaylaya çıktı. Kara Yusuf eski dostunu kırmamak için Alâü'd-devle'yi ülkesine almamış, sonra tek durması sebebiyle onu hapsedmek zorunda kalmıştı. Alâü'd-devle'nin babasına güvenmediği için Hille'den ayrıldığı söyleniyor. Ahmed'in oğlunun gitmesinden kaygılanması onun başına siyasî bir mesele açması ile ilgili idi.

Yayla havası Sultan Ahmed'e iyi gelmiş, kuvveti artmış ve neşesi yerini bulmuştu. Burada emîrlerinden bâzıları onu Sultaniyye'nin fethine teşvik ettiler. Şehir bu sırada Yakın Doğu'nun en büyük milletlerarası ticaret merkezi idi ve Kara Yusuf'un emirü'l-ümerası Çekirlü Bistam Beg'in elinde bulunuyordu. Sultan Ahmed, Kara Yusuf ile yaptığı andlaşmaya ehemmiyet vermeyerek Sultaniyye'ye kadar gitti ise de kaleyi eline geçiremedi; az sonra da aldığı bir haber üzerine, daima yaptığı gibi, Bağdad'a döndü. Anlaşıldığına göre Sultan Ahmed, Kara Yusuf'un başarılarını kıskanıyor ve çevresindekiler ve başkaları da bu duyguyu besleyen ve artıran sözler söylüyorlardı. Halbuki Sultan Ahmed, Kara Yusuf'un başarıları sayesinde ayakta duruyordu. Aynı yılda Sultan Ahmed, Kara Yusuf'a elçi gönderip, Hemedan'ın yaylak olarak kendisine bırakılmasını istedi. Kara Koyunlu Beği Ahmed'in bu istediğini reddetti. Bunlar iki eski dostun çok

yakın gelecekte hasım olarak karşı karşıya geleceklerini gösteriyordu. Nitekim de öyle oldu. Kara Yusuf'un, 813 (1410) yılının başlarında Erzincan'ın fethi ile meşgul olmasından faydalanan Sultan Ahmed, kalabalık bir asker ile Tebriz'e geldi. Kara Yusuf'un vekil bıraktığı oğlu Şah Mehmed, Ahmed'in kuvvetlerine yenilip kaçmak zorunda kaldı. Bereket versin Kara Yusuf Erzincan işini başarı ile neticelendirdiğinden sür'atle Âzerbaycan'a döndü. Tebriz civarındaki Esed köyünde vuku bulan savaş Kara Yusuf'un tam bir zaferi ile sona erdi (Rebiyülâhîr 813 = Ağustos 1410). Muharebe meydanına yakın bir bahçede saklanmış olan Sultan Ahmed yakalandı. Kara Yusuf bu eski arkadaşının hayatını bağışlamak istiyordu. Fakat başta emîrî'l-ümerâ Bistam Beg olmak üzere birçok beyler Sultan Ahmed'in öldürülmesinde ısrar ettiler. Bu yüzden Celâyir hükümdarının hayatına son verildi (813 = 1410); cesedi Tebriz'deki Dımaşkiyye imâretinde, yakınlarının yattıkları yerde defnedildi.

Sultan Ahmed Celâyir devletinin son büyük hükümdarı idi; ölümünden sonra başta Bağdad olmak üzere Irak'ın geniş bir kısmı Kara Koyunlular'ın eline geçmiş ve Sultan Ahmed'in halefleri ancak kısa bir müddet Vâsıt ve Hûzistan'da tutunabilmişlerdir. Sultan Ahmed gerek hareketli ve mâcerâlî geçen hayatı, gerek diğer hususiyetleri dolayısı ile müverrihlerin dikkat ve alâkasını çekmiş bir hükümdardır. İbn Hacer, İbn Tağrı Birdi, Sehâvî gibi müelliflerin eserlerinde ona geniş yer ayrılması bu husus ile ilgilidir. Çağdaş müverrihlerin Sultan Ahmed hakkındaki görüşlerine gelince, bunlarda tam bir ittifak olduğu görülür. Hadiseler de bu görüşleri teyid ediyor. Müverrihlere göre Sultan Ahmed cesur bir hükümdardır; halkına satvetini tanıtmıştı. Fakat yaptığı zulüm, geçirdiği sefih hayat yüzünden halk onu sevmiyor, belki ondan nefret ediyordu. Ahmed'in de buna değer vermediği açıkça görülüyor. Emîrleri de sertliği, vefâsızlığı, gaddarlığı sebebi ile ondan hoşlanmıyorlardı. Bunlar aynı zamanda Celâyir hükümdarının başarısızlıklarının başlıca sebeplerini teşkil ederler. İşaret edildiği gibi, sefahata düşkün olup bunu gizlemeye bile lüzum görmüyordu. Şarap, şarkı, raks, güzel kadınlar ve "ay yüzlü oğlanlar" bu sefih hayatının vazgeçilmez unsurları idiler. Sultan Ahmed'in tahsilli bir hükümdar olduğu bütün kaynaklarda belirtilir. Hattatlığı olduğu gibi, nücüm ilmini de biliyordu. Şiire de meraklı olup, üç dilde yani Türkçe, Farsça, Arapça şiir yazıyordu. İbn Tağrı Birdi, Sultan Ahmed'in Türkçe ve Farsça çok şiirini dinlediğini bildirir. Yazık ki onun Türkçe şiirlerinden ancak bir manzume bize kadar gelmiştir. Sultan Ahmed müsiikiyi de çok iyi bilen bir hükümdardı. Öyle ki onun bu "fen" de "yed-i tû-

la” sahibi idiği yani büyük bir âlim olduğu söylenir. Sultan Ahmed’in ilim adamları ile sanatkârlara yakın bir alâka gösterdiğini ve onlardan birçoğunu himaye ettiğini de belirtmeliyiz. Mûsiki üstadı Meragalı Abdülkadir bunlardan biri olup Timur tarafından Semerkand’a götürülmüştü. Timur’a göre Sultan Ahmed Tâcikleşmiş bir hükümdardır; hatta İbn Arabşah’a bakılırsa Timur: “Ahmed-i Celâyir’in aklını nasıl Meragalı Abdülkadir “ifsad” etmiş ise, oğlum Mirân Şah’ın aklını da Musullu mûsikişinas Kudbeddin ifsad etti” demiştir. Bununla beraber yukarıda kaydedildiği gibi, Timur, Abdülkadir’i Bağdad’dan Semerkand’a göndermişti. Davranışları Celâyir devletinin bu tanınmış şahsiyetinin bir “mütereddi” olduğunu akla getiriyor.

### Kaynaklar ve İncelemeler :

a) Farsça eserler: Nizâmeddîn-i Şâmî, *Zafernâme*, yay. F. Tauer, Praha, 1937, s. 99, 139-140; Muînüddîn-i Natanzî, *Müntehabü’t-tevârih*, yay. J. Aubin, Tahran, 1336 ş, dizin, s. 437; Şerefeddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*, yay. M. Abbâsî, Tahran, 1336, s. I, s. 289, 448-451, 454, 465, 475, II, 196, 199, 257, 369, 372, 391, 405, 406; Hâfız-i Ebrû, *Zubdetü’t-tevârih*, Fâtih ktp, nr. 4371, 402a-404b, 439b-440a, 450a, 457a, 468a-b, 469a; aynı müellif, *Zeyl-i Câmîü’t-tevârih-i Reşîdî*, yay. H. Beyânî, Tahran, dizin, s. 263; Mîrhand, *Ravzatu’s-safâ*, Luknov, 1332, VI, s. 193, 196, 204-205.

b) Arapça eserler: İbnü’l-Furât, *Târihü’l-düvel ve’l-mulûk*, nşr. K. Zurrayk, Beyrut 1939, X; İbn Arabşah, *Acâibu’l-makdûr*, Kahire 1285, s. 24, 40, 43, 45, 46, 47, 75, 76, 80, 81, 118, 119, 192, 199; el-Makrizî, *Kitâbu’s-sulûk*, Kahire, 1972, III-IV, dizin; İbn Hacer, *İnbau’l-gumr*, Haydarâbâd, 1972-1973, s. 25, 61, VI, s. 238-242; İbn Tağrı Birdi, *el-Menhelü’s-sâfi*, Kahire, 1956, I, s. 232, 240; es-Sehavî, *ed-Dav’ul-lâmî’*. Kahire 1353, I. s. 244, 245; Fethullah el-Bağdadî, *et-Târihü’l-Giyâsî (biricik nushası Irak’da hususi bir kütüphanede)*; eserin Kara Koyunlular ve Ak Koyunlular bölümü yayınladığı gibi (M. Schmidt-Dumont, *Turkmenische herrscher des 15. Jahrhunderts in Persien und Mesopotamien, nach dem Tarih ül-Giyâti*, Freiburg im Breisgau, 1970), sonra tümü Bağdad’da yayınlanmıştır; A. Azzâvî, *Târihü’l-Irak*, Bağdad, 1936, II, dizin, s. 382; F. Köprülü, *Âzerî*, İA, II, s. 130-131.

